

АНДРІЙЧЕНКО Ю. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ ОДИНИЦЬ МОВИ

Статтю присвячено мовному аналізу гендерної маркованості одиниць мови. В сучасній лінгвістиці інтенсивно розвивається нова дослідницька парадигма, яка спирається на принцип антропоцентризму у вивченні мовних явищ. Важливе значення при дослідженні людини у мові отримують індивідуальні характеристики мовної особистості, до найважливіших з них належить гендер, який визначає соціальну, культурну і когнітивну орієнтацію індивіда у світі.

Ключові слова: гендер, текст, комунікація, мовні стереотипи.

Статья посвящена языковому анализу гендерной маркированности единиц языка. В современной лингвистике интенсивно развивается новая исследовательская парадигма, которая базируется на принципе антропоцентризма в изучении языковых явлений. Важное значение при исследовании человека в языке получают индивидуальные характеристики языковой личности, к самым важным из них относится гендер, который определяет социальную, культурную и когнитивную ориентацию индивида в мире.

Ключевые слова: гендер, текст, коммуникация, языковые стереотипы.

The article is sanctified to the language analysis by gender's markers units of language. In modern linguistics a new research paradigm that is based on principle of anthropocentrism in the study of the language phenomena develops intensively. Important value at research of man in a language get individual descriptions of language personality, to most important gender belongs from them, that determines social, cultural and cognitive orientation in the world.

Key words: gender, text, communication, language stereotype.

Мета. У даній статті здійснюється аналіз гендерної маркованості одиниць мови на прикладі текстів художніх творів.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена аналізом стану гендерних студій у сучасному українському мовознавстві виразно демонструє, що лише незначна кількість робіт присвячена кроскультурним дослідженням. Частіше за все вони являють собою порівняльний аналіз одного певного концепту на підґрунті двох мов. Проблемі функціонування гендерних стереотипів в межах мовних картин світу приділяється не достатньо уваги. Практично досі не існує фундаментальних комплексних досліджень з метою систематизації проблеми, яка пов'язана з особливостями прояву гендерних стереотипів в іспанській мові. Таким чином, незважаючи на пильну увагу лінгвістів до проблеми гендерних відносин в мовному просторі, які зумовлені кроскультурною взаємодією, необхідність систематизування гендерних особливостей в латиноамериканських картинах світу є очевидною. Звертання до фразеологічних одиниць, які представлені у

різних картинах світу в межах національної мовної картини світу, дозволяє визначити як ціннісні гендерні пріоритети нації в цілому, так і ціннісні установки окремих соціальних груп.

Об'єктом дослідження є іспаномовні тексти художніх творів латиноамериканських авторів.

Предметом дослідження є гендерно маркована лексика: гендерні стереотипи, реалізовані у мові, гендерно марковані метафоричні одиниці з гендерним компонентом як основні функціональні одиниці гендерної мовної картини світу, вилучені методом суцільної вибірки з текстів художніх творів латиноамериканських авторів.

Пріоритет “людського фактору” стимулював розвиток нових лінгвістичних дисциплін, спрямованих на вивчення всіх аспектів мовленнєвої діяльності і того, як людина представлена в мові. Однією з таких галузей стала гендерна лінгвістика, яка має на меті дослідити соціальну стать людини. Сьогодні, згідно з думкою О. І. Горошко і А. В. Кіріліної, лінгвістична гендерологія отримала статус самостійного лінгвістичного напрямку [1; 2].

До 1960-х рр. психічні або поведінкові властивості, котрі ймовірно відрізняють чоловіків від жінок, називали статевими властивостями або відмінностями. У сучасному розумінні термін гендер був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером наприкінці 60-х років ХХ ст. – він запропонував використовувати для позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття гендер, яке до того використовувалося тільки для позначення граматичного роду. У найширшому розумінні гендер можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку і чоловіка залежно від їх статі [3:5]. Гендер є досить складним поняттям, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- Гендер як соціо-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;

- Гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- Гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [3:6].

До найбільш актуальних питань подальшого дослідження гендера у лінгвістиці належать дві групи проблем. Першу групу складають питання, які зосереджуються на виявленні лінгвістичної значущості гендерного підходу у мовознавстві. Друга група проблем охоплює питання, які спрямовані на встановлення ролі екстралінгвістичної реальності в процесах мовного конструювання гендеру і їхньої динаміки [1].

Саме до другої групи проблем належать функціонування гендерних стереотипів і вплив екстралінгвістичних факторів на їхні формування і рух. Гендерні стереотипи в нашому дослідженні розглядатимуться в зв'язку з латиноамериканськими мовними картинами світу.

Дослідження гендеру у мовознавстві ґрунтується на лінгвістичних принципах аналізу:

1. Гендер позиціонується у мові і є параметром змінної інтенсивності в комунікативному спілкуванні.
2. Культурно-символічний характер гендера зумовлює виникнення гендерної метафори, яка функціонує таким же самим чином, як і інші види метафор.
3. Дослідженню гендерного аспекту відповідних мовних особливостей передують їхній аналіз як одиниць мови.
4. Для вивчення гендерних аспектів мови і комунікації вживаються лінгвістичні методи. Оскільки лінгвістика містить у собі різноманітні галузі (психолінгвістику, соціолінгвістику, лінгвокультурологію та ін.), використовуються методи цих напрямків.

Крім того, лінгвістична гендерологія – це новий науковий напрямок, якому притаманні специфічні риси будь-якого нового напрямку, а саме, недостатня розробка понятійного апарату і категорій. Нова наукова дисципліна лише знаходиться в процесі вироблення власних, притаманних лише їй методів і прийомів дослідження. Разом з тим, вчені використовують головним чином методи аналізу, які розроблені для лінгвістичних студій, але, використовують і дані інших

наукових дисциплін. Одним із суттєвих факторів вивчення гендерних аспектів мови і комунікації сьогодні є подолання прямолінійної інтерпретації гендера. Лінгвістичне дослідження конструювання жіночості і мужності повинно враховувати специфіку об'єкта, яким у мовознавстві є мова. Значну складність являє собою не лише детальний опис можливостей системи мови для вираження гендерного концепта, але лише й той факт, що такий опис не повинен ігнорувати особливості мовного знака, в якому взаємодіють чотири типи сутностей: 1) категорії дійсного світу; 2) розумові категорії, які притаманні логіці і психології людського пізнання; 3) прагматичні фактори, тобто те, що пов'язано з мета спрямованим використанням мови у людській діяльності; 4) відношення між знаками – одиницями мовної системи. Таким чином, повинна бути узгоджена загальна для багатьох гуманітарних дисциплін концепція гендера і відповідно теорія мови.

Вивчення художніх текстів в гендерному аспекті розпочалось в США в 1960–1970-і роки. У феміністичному літературному критицизмі визначають два напрямки – французький і англо-американський. Англо-американський напрямок розглядає творчість жінок як відображення специфічного (соціокультурного і особистого) жіночого досвіду і орієнтується у своїх дослідженнях на соціально-історичні і політичні проблеми: намагається зробити суттєвими зв'язки між літературними і соціокультурними фактами. Французький напрямок бере до уваги філософсько-мовні проблеми: зв'язок свідомості і мови, дискурсу і суб'єкта. Але визнання особливого засобу жіночого буття в світі і відповідних йому творчих репрезентацій є загальним для всіх напрямків феміністської літературної критики.

У центрі постмодерністських теорій знаходиться теза про недоступність реальності для людського розуміння поза структурою мови: світ, який ми сприймаємо, насправді, лише є мовний образ, збудований соціально і лінгвістично. Усі поняття, у тому числі й стать, є завжди результатом мовної практики. Під впливом постмодерністських концепцій про “смерть суб'єкта” теоретики французького літературного критицизму стверджують, що оскільки жіночій творчій досвід завжди був заборонений у традиційній культурі як той, що не несе безпосередньої користі і тому позбавлений своєї мови вираження, жіноча суб'єктивність ніколи не може бути точно визначена і зафіксована в культурі. Жіноче має своє вираження не в

реальності, а в *ефекті написання*. При цьому, оскільки кожна людина, на думку Е. Сіксу, містить в собі риси обох статей, *жіночий стиль* не залежить від біологічної статі автора і може бути характерним так само і для автора-чоловіка [4:275–291].

Англо-американський напрямок феміністського літературного критицизму (Елен Шоуолтер, Елен Моерс, Джудіт Феттерлі, Андрієна Річ), розглядає творчість жінок за ознакою біологічного гендерного авторства. Англо-американські дослідники вивчали створення соціальної історії жіночої літератури (окремо від чоловічої), виявлення унікальної жіночої літературної традиції (тобто взаємовплив жінок-письменниць, жіночу літературно-емоційну текстову комунікацію), розробку нових інтерпретативних стратегій, стратегій читання, які ґрунтуються саме на жіночій точці зору. Однією з таких новітніх концепцій читання є концепція *читання як переусвідомлення* Аннет Колодни. Чоловік-читач, на думку, дослідниці, *загубиться* у книзі, яку написала жінка, серед незнайомих йому символічних систем, які складають жіночий досвід, він буде відкидати ці системи як не декодовані або тривіальні. Саме нездатністю чоловіка-читача неупереджено ставитись до жіночого авторства феміністки пояснюють витіснення жіночих текстів з літературного канону великої літератури. Звідти головне завдання англо-американського напрямку: переглянути сталі канони і естетичні критерії.

В цілому гендерні дослідження – як теоретичні, так і практичні – є створінням західної науки. В Україні на сьогоднішній день вони знаходяться на стадії узагальнення і трансляції західного досвіду. Гендерний аналіз, який увійшов у філологію із соціальних наук, може слугувати дослідницьким інструментом для інтерпретації тексту художнього твору.

Незважаючи на те, що проблема гендеру привертає пильну увагу лінгвістів і майже в кожному з фундаментальних досліджень тексту існує вказівка на важливість студіювання його гендерного аспекту, гендерні стереотипи залишаються поки що не дослідженими науковцями. Вивчення гендерних стереотипів привернуло пильну увагу таких дослідників як А. В. Кіріліна, В. О. Нікольська та ін. Дослідження здійснювались як на матеріалі однієї мови, так і у порівняльному аспекті. Досліджуючи гендерні стереотипи, мовознавці, у більшості випадків, розглядають їх у статичному прояві.

Гендерні дослідження в мовознавстві з'явилися нещодавно, у 70–80-і роки минулого століття. Основоположною роботою цього напрямку стало дослідження Р. Лакофф, в якому автор вказувала на антропоцентричний порядок мови і певну збитковість образу жінки в мовній картині світу [5]. На сьогоднішній день можемо говорити про становлення гендерної лінгвістики. Її методологічне і теоретичне підґрунтя формується в працях А. П. Мартинюк, О. І. Горошко, Р. К. Потаповой, В. В. Потапова, А. В. Кіріліной, І. І. Халєєвой та ін. Дослідження дискурсивних практик чоловіків і жінок дає уявлення про гендерні мовні стереотипи і стереотипи мовленнєвої поведінки, що склалися.

Гендерний стереотип розуміється у сучасній науці як культурно і соціально зумовлені думки про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей [1:63]. Вивчення особливостей мови чоловіків і жінок потребує створення комплексної моделі їхньої мовленнєвої поведінки. Гендерні дослідження посіли вагомим місце у мовознавстві, отримали статус самостійного лінгвістичного напрямку і потребують не лише розробки теоретичних концепцій, але й акумулювання і обробки великої кількості фактичного матеріалу.

Гендерні стереотипи мають свій прояв на всіх рівнях мови, але при їхньому дослідженні мовознавці частіше за все звертаються до фразеологічного фонду мови. Це відбувається тому, що фразеологічні одиниці є джерелом збереження інформації і формування стереотипів взагалі і гендерних стереотипів зокрема [6:13–14]. Крім того, фразеологічний фонд активно реагує на зміни, які відбуваються у соціально-економічному житті суспільства. У фразеологічному фонді відображається рух культури: створення, перебудова і руйнування предметів, ідей, зміна одних цінностей іншими а також їхнє існування. В мовній картині світу незмінно знаходяться гендерні доміанти свідомості, які значною мірою впливають на спосіб членування дійсності. Тому вивчення мовних картин світу в межах гендерної парадигми набуває особливу актуальність.

Гендерна картина світу має в собі все різноманіття репрезентацій гендерних відношень і уявлень. Гендерна мовна картина світу – це вербалізована форма гендерної картини світу, її глибинний прошарок, сукупність знань і уявлень про світ, світосприйняття, підґрунтя якої складає функціонування гендерних стереотипів, які виражені в мовній формі.

Таким чином, зафіксовані в мові гендерні стереотипи складають макрокомпонент гендерної мовної картини світу. Цими макрокомпонентами є гендерно марковані, а також метафоричні одиниці з гендерним компонентом. Універсальні гендерні стереотипи створюють підґрунтя універсальної гендерної мовної картини світу, яка є зрозумілою для більшості населення Землі. Репрезентація в мові універсальних гендерних стереотипів зазвичай не є складною проблемою при міжмовній передачі. Національно специфічні гендерні стереотипи складають основу формування етнокультурної гендерної мовної культури світу. Виникнення, утворення і функціонування гендерних стереотипів пояснюється існуючими відмінностями чоловічих і жіночих соціальних ролей. Дослідження чоловічих і жіночих особливостей мовленнєвої діяльності в гендерній мовній картині світу дозволяє твердити, що між чоловічою і жіночою мовою, як письмовою, так і усною, існують певні відмінності, які дозволяють говорити про існування цілої системи факторів, що впливають на ці відмінності і зумовлюють їх.

Перспективи дослідження. Останнім часом картина динамічно змінювалась. Проблема полягає в тому, що ці зміни відбуваються нерівномірно в різних культурах і в різних мовних системах, по-різному сприймаються представниками різних лінгвокультур і по-різному інтерпретуються в мовній етнокультурній свідомості. Звідси постає очевидною необхідність вивчення гендерних стереотипів в межах однієї культури. В країнах Латинської Америки расовий фактор в міжособистісних відносинах традиційно відіграє дуже важливу роль. Тому, є доцільним дослідити еволюцію гендерних категорій саме на латиноамериканському матеріалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / Алла Викторовна Кирилина. – М. : Изд-во “Институт социологии РАН”, 1999. – 180 с.
2. Горошко Е. И. Языковое сознание: тендерная парадигма Текст / Елена Ивановна Горошко. – М. ; Харьков : ИД “ИНЖЭК”, 2003. – 440 с.
3. Горностай П. П. Основы теории тендеру: [навч. посібник] / Павло Петрович Горностай. – К. : “К.І.С.”, 2004. – 536 с.
4. Гендерная теория и искусство. Антология: 1970–2000 / Л. М. Бредихина, К. Дипуэлл. – М. : Росспэн, 2005. – 592 с.
5. Лакофф Р. Язык и место женщины / Робин Лакофф // Введение в гендерные исследования / под ред. С. В. Жеребкина. – Харьков : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетея, 2001. – Ч. II: Хрестоматия. – С. 784–798.
6. Телия В. Н. Основные постулаты лингвокультурологии / В. Н. Телия // Материалы II Международн. конф. [“Филология и культура”], (Тамбов, 1999). – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 1999. – Ч. 3. – С. 14–15.